

стратегии власти и действий населения страны в окончательном решении «еврейского вопроса». Современные болгаристы проводят научные исследования, которые в будущем помогут разрешить дискуссионные вопросы этой проблемы среди общественности.

Ключевые слова: Холокост, антисемитизм, Болгария, депортация, Закон о защите нации.

Marianna Shpak

THE HOLOCAUST IN BULGARIA DURING THE SECOND WORLD WAR: THE HISTORIOGRAPHICAL VECTORS OF RESEARCHING PROBLEMS IN MODERN BOLHARYSTIC

The analyze of the events of World War II is very actual in modern historians. The wide range of professionals thing that the tragic consequences of the past have caused many current international conflicts, because the problems of society are required in constant discussion and joint efforts to overcome them. The phenomenon of Holocaust in Bulgaria is the case when the historians have not had the same conclusion and explanations of government strategies and activities of the population in the final solution of the «Jewish question». Modern bolgarians cary out science research that would be able to solve this problem, the discussion among the community.

Key words: Holocaust, anti-Semitism, Bulgaria, deportation Protection Act nation's Commissariat for Jewish Affairs.

УДК 329.12(410)

Марина Русанова

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЛІБЕРАЛЬНОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ У РОБОТАХ РОБЕРТА КУПЕРА

З другої половини 90-х рр. минулого століття зростає кількість фундаментальних досліджень імперій. Тема імперії знову викликає суспільний інтерес. За останні 10 років багато істориків намагалися представити різноманітні інтерпретації проекту ліберального імперіалізму. Хтось вважає, що основне призначення імперії – це, як і в XIX ст., цивілізаційна місія і експорт таких цінностей, як верховенство закону, вільної торгівлі і виборних органів влади. Хтось бачить його у поширенні ідей, культури, стилю життя. Проте всі вони визнають той факт, що існування імперій – це не тільки пережиток минулого, але і фактична реальність сьогодення.

Ключові слова: імперія, ліберальна імперія, досучасні держави, сучасні держави, постсучасні держави.

Термін «імперія» активно повертається в міжнародний історично-політичний лексикон і реабілітується в ньому. Якщо 10–15 років тому термін «імперія» ніс у собі переважно негативні тлумачення, то тепер імперія стала оборотом мови і серед ліберально мислячих авторів вона більше не вживається в емоційно-негативному контексті. У більшості людей, коли вони чують слово «імперія», більше не виникає критичних асоціацій.

«Було б абсурдом вважати, що будь-яка імперія – це завжди зло. У такому випадку злом варто було б оголосити всю людську цивілізацію, оскільки практично вся її історія – зміна однією імперії іншою. Якщо подивитися навіть на останні пару століть, імперії були не гіршим і не кращими, ніж національні держави. Але при цьому націоналізм показав себе куди більш деструктивним, ніж імперіалізм», – заявив у своєму інтерв'ю один з найбільш відомих популяризаторів імперії англійський історик Нейл Фергюсон [1].

Починаючи з другої половини 90-х рр. минулого століття зростає кількість фундаментальних досліджень імперій. У 1998–1999 рр. виходить «ревізійністський» п'ятитомник «The Oxfordhistory of the British Empire». У 2001 р. з'являються «The Cambridge Illustrated History of the British Empire» під редакцією одного з найбільших фахівців з цієї проблематики П. Маршалла, і «Empires» під редакцією С. Оллок, Т. Д'Альтруа, Л. Морісон і К. Сінополі.

Проте вперше реабілітував і заявив про те, що імперія – це не просто минуле, а найближче і єдино можливе майбутнє, помічник міністра оборони і заморських справ (Overseas) Великобританії Роберт Купер (Robert Cooper). Його стаття «Новий ліберальний імперіалізм» багато в чому послужила обґрунтуванням імперського зовнішньополітичного курсу Британії [2]. У 2002 р. у своїй книзі «Постмодернові держава і світовий порядок» («The post-modern state and the worl dorder») він надав потужне теоретичне обґрунтування нової глобальної ліберальної імперії [3].

Купер впевнений, що поняття «імперія» і «порядок» є тотожнішими. У стародавньому світі слово «імперіалізм» ще не носило негативного відтінку. Більш того, весь світ складався або з імперії, або з хаосу. «Піддані імперії насолоджувалися порядком, культурою і цивілізацією. За її межами панували варварство, хаос і безлад». Однак, навіть у XXI столітті ситуація не змінилася [2].

У сучасному світі Р. Купер виділив три види держав або, скоріше, три свого роду історичних тимчасових поясів, в яких живе сучасне людство: досучасні держави, сучасні та постсучасні. У досучасних державах ще фактично немає і самої держави, або ж вона розвалилася (failed states). Досучасний світ для нього, це, так би мовити, додержавний, постімперський хаос». Прикладом можуть служити Сомалі, Афганістан або Ліберія. Тут держава перестала задовольняти критерієм Макса Вебера про легітимну монополію на застосування сили. Такий стан речей міг скластися з огляду на те, що держави минулого зловживали цією монополією і втратили легітимність.

Сучасні держави, на думку Р. Купера, можуть бути порівнянні з Європою кінця XIX–XX ст. У них діє класична система державного устрою. Держави зберігають монополію на застосування сили і готові, за необхідності, воювати одна з одною. Якщо в межах цієї системи зберігається порядок, то він існує тільки завдяки або рівновазі сил, або присутності держав-гегемонів, зацікавлених у збереженні статус-кво. Основні принципи, яких дотримуються сучасні держави – визнання державного суверенітету, подальше встановлення відмінності між внутрішніми та іноземними справами, а також неприпустимість втручання у внутрішні справи ззовні. У той же час, в цьому сучасному світі вирішальним фактором безпеки є сила. Тому світ сучасних держав – це світ, в якому, принаймні в теорії, кордони можуть бути змінені силою.

Але найдовідченішими і найрозвиненішими на сьогоднішній день, на думку Р. Купера, є постсучасні держави. Їх меншість – це, передусім, держави ЄС та США. Ці держави більш плюралістичні, складніші за устроєм та менш централізовані ніж бюрократичні сучасні держави, але зовсім не хаотичні, на відміну від досучасних товариств. У постсучасному світі стерті відмінності між внутрішньою і зовнішньою політикою – в цьому його основна риса. Для постсучасних держав вже зараз нормальним є взаємне втручання в деякі області внутрішньої політики. І для них все менш актуальним є питання про кордони. «Постсучасна система не спирається на принцип рівноваги сил, не затверджує примат суверенітету і не робить різниці між внутрішньою і зовнішньою політикою. Європейський союз являє собою високорозвинену систему «взаємного втручання» країн у внутрішні справи один одного» [3].

У зв'язку з таким станом речей в сучасних міжнародних відносинах Р. Купер бачить єдиний сценарій їх подальшого розвитку: держави постмодерну повинні взяти на себе відповідальність за ситуацію в світі. В іншому випадку, ми зможемо стати свідками поширюваного хаосу, свавілля, беззаконня, насильства. «Потрібно відмовитися від фікції, що всі держави в принципі є однотипними, суверенними, рівноправними. Деякі ... є державами лише за назвою, а насправді представляють собою некеровані території. Потрібно, щоб ними хтось опікувався, інакше хаос може підірвати і навіть перемогти цивілізацію», – до такого висновку приходять Р. Купер [2].

Поки постсучасним державам важко зрозуміти, в якій формі має здійснюватися втручання. З точки зору Р. Купера, найлогічнішим способом боротьби з хаосом є колонізація, або гегемонія. Складність, однак, полягає у визначенні вектора інтервенції. «Найбільш логічний шлях покінчити з хаосом – це колонізація. Якщо національна держава зазнала невдачі, чому б не повернутися до імперії?» – вважає британський політик [2].

На його думку, хоч більшість постсучасних держав і вважають подібний сценарій абсолютно неприйнятним, вони повинні усвідомити, що на сучасному етапі саме імперія є запорукою постсучасної безпеки і відходом від світової анархії. «Хаос заразний, – стверджує Р. Купер, – світ, розділений на три частини, потребує тривимірної системи безпеки або, скажімо, тривимірного мислення. Ні те, ні інше не видається простим» [3].

Для збереження миру єдиною можливим сценарієм є подальше поширення постсучасного світу, в якому право і переговори стали нормою у відносинах між країнами, внутрішня політика злилася з зовнішньою, а національні ідентичності гармонійно поєднуються в планетарному співтоваристві. Але, на думку, Р. Купера це можливо тільки за умови створення нової імперії.

Однак, зазначає далі Р. Купер, до імперіалізму в його традиційному розумінні немає повернення – у постімперську епоху імперія неможлива. Для цього є багато причин. Сьогодні жодна західна держава не володіє достатньою вірою у власну цивілізаторську місію, щоб підтримувати порядок і владу на закордонних територіях силою. Справа в тому, що імперський досвід все ще свіжий у пам'яті колишніх колоніальних народів, і ці спогади в цілому не можна назвати приємними. Так само вважається, що всі імперії вимагають авторитарного політичного стилю, а сучасна західна ідеологія демократична.

Слід також враховувати той факт, що всі імперії XIX ст. ґрунтувалися на загальноприйнятій расистській доктрині, яка базувалася на тому, що і колонізатори, і поневолені поділяли ідею переваги білої раси. Сьогодні ця підстава втратила будь-яке значення.

Р. Купер також зазначив, що на сучасному етапі імперії більше не є економічно вигідним підприємством. Земля і природні ресурси (за винятком нафти) – вже не джерело енергії для найбільш технологічно розвинених країн. Управління людьми, особливо потенційно ворожими, є тягарем. Сьогодні жодна постсучасна країна не захоче нести витрати, рятуючи далекі країни від розорення. «Приборкання хаосу сьогодні не надто прибуткове заняття, можливо, воно ніколи не було таким. Єдине, що сьогодні може змусити світ повернутися до імперії – це вибір між імперією і хаосом. І сьогодні, тому що ніхто з нас не бачить користь у імперіях, ми живемо в хаосі. Тому сучасний імперіалізм буде викликаний, насамперед, міркуваннями оборони – стан хаосу в сусідніх державах становить серйозну загрозу для постсучасних держав» [3].

Р. Купер виділив основну умову, яка може привести до існування «постсучасної імперії». Утворення такої імперії, насамперед, має бути добровільним для країн, що входять до її складу. Щоб стати довговічною, імперія може ґрунтуватися тільки на співпраці. Навіть якщо одна з постсучасних держав зважиться на інтервенцію, то вона ніколи не прагнучиме до панування і це буде викликано виключно тільки цілями порятунку сучасної цивілізації. «Світ, в якому ми живемо, в тій чи іншій мірі залежить від природи держав, що його складають. У поняттях досучасного світу успіх рівнозначний імперії, невдача – хаосу». Тому, на думку Р. Купера, першочерговим завданням постсучасних держав є побудова сучасної імперії [3].

У сучасному світі Р. Купер вже знаходить ознаки і прояви нового постсучасного імперіалізму. Наприклад, в опіці, зазвичай, здійснюваній міжнародною спільнотою через ООН, він бачить прояви «універсального імперіалізму»: така опіка та програми міжнародної допомоги надають державам, які «не відбулися» перепочинок і можливість реформувати систему. Прикладом фінансового імперіалізму він вважає програми допомоги Міжнародного валютного фонду та Світового банку: в обмін на фінансову допомогу, яка дає можливість державі-одержувачу повернутися в поле світової економіки, уряд зобов'язується дотримуватися порад і рекомендацій міжнародних інститутів.

Але, зауважує він, в основі сучасних імперій не існує ніяких економічних і фінансових інтересів. Імперіалізм, насамперед, буде продиктований оборонними мотивами, наприклад необхідністю протистояти хаосу в суміжних країнах. Або ж імперіалізм може ґрунтуватися на ідеї. Щоб переконати своїх підданих ризикувати життям в чужих, охоплених безладом землях, необхідна глибока переконаність у тому, що країна виконує якусь цивілізаторську місію.

Парадоксально, але Р. Купер відкинув ідею про те, що державою, що побудує таку постсучасну імперію, будуть США. Він, безумовно, визнає, що основним фактом сучасної геополітики є військова міць США і що всі питання про нинішній устрій світу, по суті, зводяться до політики США. «Сполучені Штати – єдина держава зі справді глобальної стратегією. У деякому сенсі це взагалі єдина країна з незалежної стратегією. Решта світу реагує на Америку, боїться Америки, живе під захистом Америки, заздрить, ненавидить, буде змови або залежить від Америки». Однак, зауважує він, хоч сьогодні американських солдатів розміщено у світі більше, ніж британських, що, здавалося б, ставить США на вершину імперської могутності, ці війська використовуються зовсім не в імперіалістичних цілях [4, р. 35].

Для нього Америка ніколи не була імперіалістичною державою у звичному розумінні цього слова. США однією з перших держав відмовилися від своїх колоній. Пізніше Америка зробила все можливе, щоб прискорити розпад британської та французької колоніальних імперій. Її основною відмінністю від класичних імперій минулого є той факт, що Сполучені Штати – країна, заснована на ідеях, і її мета полягає в поширенні цих ідей. Таким чином, Америка націлена не на колонізацію простору, а на колонізацію часу, тобто – майбутнього.

Однак він погоджується, що американській політиці поширення демократії таки притаманний імперський відтінок. «Ідея поширення демократії приваблює в Америці лівих і правих, вільсоніанцев і неоконсерваторів. Одночасно з цим політика США антиімперська за своєю природою: з одного боку, Америка диктує іншим правила управління державою, з іншого – вона відсторонюється від управління іншими країнами» [4, р. 127].

США не приховує, що тяжіє до світової гегемонії. І хоч США не прагнуть панувати, вони бажають контролювати зовнішню політику інших країн. Американська гегемонія почасти приймається ними добровільно, причому США надають їм захист, а їх союзники – умови для створення військових баз і підтримку на місцях.

Таким чином, США стоять над сучасною системою, виступаючи при цьому її охоронцем. Але, вважає Купер, США не візьме на себе зобов'язання з побудови сучасної імперії, тому що чудово розуміють істину: яким би м'яким не було панування, воно викличе ненависть і страх. «Навряд чи комусь сподобається світ, де реальною владою володіє тільки одна країна. Наскільки б не були

чудові Сполучені Штати – а для багатьох вони уособлюють свободу і демократію, чи переживуть ці якості Америки тривалий період безроздільного світового панування» [4, р. 137]?

Таким чином, хоч ми можемо говорити, що США володіють гегемонією у світі та контролюють зовнішню політику всіх потенційно недружніх держав, вони все одно не є ідеальною державою для «збирання імперії». На думку британського політика, цей тягар може виявитись невіддільним навіть для США. «Вогнища впливу в світі поширені занадто широко, щоб їх вдавалося ефективно контролювати. Ціна множинних інтервенцій виявиться непомірно високою. Крім того, інтервенція породжує ворожнечу і страх, коли ліки врешті-решт стають отрутою» [2].

В якості поки що єдиного прийнятого імперського варіанту він вважає імперію, яку може створити ЄС. Чому ж саме Європейський союз, а не США, яка є об'єктивно сильнішою?

Британський політик упевнений, що саме повоєнна Європа створила співтовариство постнаціональних держав, які співіснують в історично безпрецедентних умовах стабільності і безпеки. «Європейські країни цінують середовище, в якому держави взаємодіють у рамках права, а конфлікти залагоджуються мирним шляхом». Саме тому ЄС є найрозвиненішим прикладом постмодерністської системи. «Він підтримує безпеку за рахунок прозорості та прозорості за рахунок взаємозалежності. ЄС більше, ніж транснаціональна і наднаціональна система. ЄС спирається на ідею, що національні держави принципово небезпечні, і єдиним способом приборкати анархію окремих націй є встановлення гегемонії над ними» [3]. Навряд чи яка-небудь з європейських країн, якби вона залишилася за межами союзу, перетворилася б на таку, що «не відбулася», але все ж ЄС є єдино можливим варіантом подальшого існування. Для деяких країн ЄС пропонує ключ до вирішення проблем, що не вдавалося вирішити в рамках національної держави; всім новим державам-членам пішли на користь конституційні моделі та нормативні системи, запозичені у ЄС. Крім того, існують певні переваги членства в союзі, здатному захищати інтереси держав-членів у відносинах з державами завбільшки з континент, наприклад із США.

Основною проблемою, з якою доведеться зіткнутися новим будівельникам імперії, є проблема взаєморозуміння з іноземцями, тобто з тими народами, які будуть заселяти колонії. Імперським державам особливо складно зрозуміти почуття людей на колонізованих землях. «Світ виглядає по-різному для тих, хто нагорі, і для тих, хто нанизу. Імперії зацікавлені в порядку; їх піддані хочуть свобод і права розпоряджатися своїм життям» [3].

Саме тому на сучасному етапі світ являє собою арену постійної боротьби за владу і національні інтереси. «Хоча інтереси – це другорядне поняття, так звана мова інтересів відіграє важливу роль у міжнародних справах. Саме тому, що інтереси не зачіпають ядро постнаціональної ідентичності, спільну мову в дипломатії простіше знайти, обговорюючи інтереси, а не цінності», – вважає британський дипломат [4, р. 135]. До речі, саме в тому факті, що основною нормою американської зовнішньої політики є революційна пристрасть змінити світ, і повне небажання підлаштуватися під інтереси інших держав, Купер бачить ще одну причину, через яку будівельником нової імперії не можуть бути США. «Зі злом неможливо домовитися – його необхідно знищити або щонайменше не мати з ним справи, і не йти на поступки», – так вважають більшість американських політиків. Але такий підхід, на думку Купера, буде тільки сприяти поширенню хаосу [4, р. 144].

Для створення нової імперії, яка буде протистояти хаосу, необхідно розширити горизонти національних держав і змінити людські мотиви, стверджує британський політик. Насамперед, держави мають перейти на нове тлумачення самого поняття «іноземний». Майбутні будівельники імперії повинні перейнятися переформулюванням ідентичності. «Біда в тому, що з середини XIX століття ми живемо в світі націй і національних держав. Не обмежуючись інтересами держав, міжнародні відносини охоплюють тепер і питання ідентичності. А проблему національної ідентичності неможливо вирішити за столом переговорів або за допомогою дотримання балансу сил» [4, р. 126]. Зрештою, власну ідентичність вибирають всі країни. У національній ідентичності країна втілює свій національний міф чи навіть творить новий. Це відбувається за допомогою політичних рішень, часто викликаних логікою суспільного розвитку.

До тих пір, поки країни будуть мислити категоріями своїх окремих національних ідентичностей, найліпше, на що можна буде розраховувати – це перемир'я в патовій ситуації. У «ядерне» століття цього недостатньо. Постійний мир може бути досягнуто тільки завдяки розширенню кругозору. «Не виключено, що тільки докорінні зміни на рівні ідентичності зможуть привести до вирішення кризових ситуацій в ісламському світі і в Африці», – наполягає Р. Купер [3].

Нова ідентичність має породити нові інтереси. «Лише розширення ідентичності в прикінцевому підсумку могло б привести до створення міжнародного співтовариства, яке не знає воєн». Тому зміни в ідентичності благодатно позначаються на міжнародному кліматі в цілому.

Але зміна ідентичності – надзвичайно важкий процес. Державі простіше переформулювати власні інтереси, ніж ідентичність. Перше можливо з примусу, друге – ні. У першому випадку процес

простіше повернути назад – повернувшись до первісного формулювання інтересів після усунення загрози або фактора примусу.

На сучасному етапі добровільно змінити ідентичність декількох країн вдалося лише Європейському союзу. Відмова європейських країн від думки воювати одна з одною виникає якраз з переосмислення поняття «ми». «Перш ніж будувати зовнішню політику, слід задатися питанням не тільки про світ, в якому нам хотілося б жити, але і про те, хто ми є насправді. Чим ширшою є наша відповідь, тим вище ймовірність, що ми зуміємо жити в такому світі» [3]. У Європі вже існує відчуття приналежності до однієї спільноти – визначене воно як Європа чи Європейський союз. Саме тому Європейський союз і повинен взяти на себе цю місію побудови нової сучасної імперії, яка зможе виробити нову загальноімперську сучасну ідентичність і протистоятиме існуючому в світі хаосу. «Зрештою, люди повинні захотіти змін і побачити світ по-новому. Щоб досягти цього, недостатньо обіцянок грошової допомоги або погроз застосувати силу», – вважає ідеолог нової ліберальної імперії Р. Купер [3].

Тема імперії знову входить до числа суспільно значимих. За останні 10 років багато політиків та істориків намагалися представити своє трактування проекту ліберального імперіалізму. Хтось вважає, що основне призначення імперії – це, як і в XIX ст., цивілізаційна місія і експорт таких цінностей, як верховенство закону, вільної торгівлі і виборних органів влади. Хтось бачить його у поширенні ідей, культури, стилю життя. Проте всі вони визнають той факт, що існування імперій – це не тільки пережиток минулого, але і фактична реальність. За версією Р. Купера, основне завдання імперії – це боротьба, перш за все, з хаосом, що може поглинути постсучасний світ. Для нього імперії – це такі політичні суб'єкти, поведінку яких можна зрозуміти тільки в рамках логіки безпеки, що передбачає не тільки можливість, а й неминучість виняткових, надзвичайних заходів в обхід вироблених за другу половину XX століття «правил гри». Однак, на відміну від більшості авторів, які вважають, що зараз у світі є кілька імперій, і найяскравіша з них – США, Р. Купер стверджує, що єдиною імперією, здатною впоратися з хаосом, що настає, є лише ЄС.

Список використаних джерел

1. Фергюсон Н. Империализм. Глобализация невозможна без империй / Н. Фергюсон // Эксперт. – 2005. – 31 января. – Режим доступа: <http://www.ransis.org/index.php?name=Pages&op=page&pid=29>.
2. Cooper R. The New Liberal Imperialism / R. Cooper // The Observer. – 2002. – № 12. – Режим доступа: <http://www.guardian.co.uk/world/2002/apr/07/1>.
3. Cooper R. The post-modern state and the world order / R. Cooper. – Режим доступа: <http://www.demos.co.uk/publications/thepostmodernstate>.
4. Cooper R. The Breaking of Nations: Order and Chaos in the Twenty-First Century / R. Cooper. – London: Atlantic Books, 2003. – 156 p.

Марина Русанова

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЛИБЕРАЛЬНОГО ИМПЕРИАЛИЗМА В РАБОТАХ РОБЕРТА КУПЕРА

Со второй половины 90-х гг. прошлого века растет количество фундаментальных исследований империй. Тема империи снова вызывает общественный интерес. За последние 10 лет многие историки и политики пытались представить свои интерпретации толкования либерального империализма. Некоторые ученые считают, что основная цель империи, как в XIX в., цивилизаторская миссия и экспорт таких ценностей как верховенство права, свободной торговли и выборных органов власти. Некоторые видят его в распространении идей, культуры и образа жизни. Однако, все они признают тот факт, что существование империй – это не только историческое прошлое, но фактическая реальность современности.

Ключевые слова: империя, либеральная империя, досовременные государства, современные государства, постсовременные государства.

Maruna Rusanova

HISTORICAL DEVELOPMENT OF LIBERAL IMPERIALISM IN THE WORKS OF ROBERT COOPER

From the second half of the 90-ies of the last century, a number of basic research empires are growing. Subject empire again among the public interest. In the past 10 years, many politicians and historians have tried to present their interpretation of the project of liberal imperialism. Some scientists believe that the main purpose of the empire – is, as in the nineteenth century, the civilizing mission and export values such as the rule of law, free trade, and elected officials. Some see it in the spread of ideas, culture and lifestyle. However, they all recognized the fact that the existence of empires – it is a fact, not only the past but also the near future.

Key words: empire, liberal empire, pre-modern state, the modern state, post-modern state.